

İkinci Dünya Savaşı Sırasında İran'da Bulunan Alman Vatandaşları Meselesi

The Issue of German Citizens in Iran During World War II

Kamuran KARABALIK¹

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 05.02.2025

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2025

Öz: İkinci Dünya Savaşı henüz başlamadan önce İran'da, Alman mühendis, teknisyen, tüccar, öğretmen ve teknik personel bulunuyordu. Sovyet Rusya'ya göre, İran'da bulunan Almanlar, İran vasıtasıyla Rusya'nın Kafkasya'da bulunan petrol alanlarını ele geçirebilirlerdi. Ayrıca Rusların sıcak denizlere inme planlarını sekteye uğratabilirlerdi. İngilizlere göre ise İran'da bulunan Almanlar, Hindistan sömürgelerine ve Güneybatı Anglo-İran Petrol Şirketi'nin çıkarlarına zarar verebilirlerdi. Bu sebeple savaş başladıktan sonra bu iki devlet, Almanların İran'dan çıkarılmasını istediler. Ancak İran hükümeti önce bu talebi red etse de 25 Ağustos 1941'de toprakları Sovyet Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilince Almanları ülkeden çıkarmak zorunda kaldı.

Bu çalışmanın amacı, İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'da bulunan Almanların ülkeden çıkarılmalarını talep eden Sovyet Rusya ve İngiltere'nin İran hükümeti üzerindeki baskılarını telif-tetkik eserler ışığında incelemektir.

Anahtar kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, İran, Sovyet Rusya, İngiltere, Almanya

&

Abstract: Before the start of World War II, there were German engineers, technicians, merchants, teachers and technical personnel in Iran. According to Soviet Russia, the Germans in Iran could capture Russia's oil fields in the Caucasus through Iran. They could also disrupt the Russians' plans to reach the warm seas. According to the British, the Germans in Iran could harm the Indian colonies and the interests of the Southwest Anglo-Iranian Oil Company. For this reason, after the war began, these two states wanted the Germans to be expelled from Iran. However, although the Iranian government initially rejected this request, it was forced to expel the Germans from the country when its territory was invaded by Soviet Russia and England on August 25, 1941.

The aim of this study is to analyze the pressure exerted by Soviet Russia and England on the Iranian government, who demanded the expulsion of the Germans from Iran during World War II, in the light of copyrighted works.

Keywords: World War II, Iran, Soviet Russia, England, Germany

Atıf/Cite as: Karabalık, K., (2025). İkinci Dünya Savaşı Sırasında İran'da Bulunan Alman Vatandaşları Meselesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 424-436. doi: 10.11616/asbi.1585805

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Arş. Gör. Dr., Kamuran Karabalık, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, kamuran.karabalik@beun.edu.tr.

1. Giriş

XX. yüzyıl, İran'da Rus ve İngiliz baskısının yoğun olduğu bir dönemdir. İran Şah'ı Nasıreddin (1848-1896), bu iki devletin baskısını azaltmak amacıyla Almanya ile siyasi ilişki kurmak istedi. Almanya ise İran'ı Orta Doğu'ya açılan bir kapı olarak gördüğünden çok geçmeden bu durum iki devleti birbirine yaklaştırdı. İki devlet başkentlerinde karşılıklı elçiliklerin açılmasına paralel olarak ticari ilişkiler de başladı. Nitekim İran, ilk olarak hem Almanya'dan gemi satın aldı hem de birkaç gemi siparişini Alman Bremen Tersanesi'ne verdi. Daha sonra Almanlar, İran'ın kuzeyindeki demiryolu hattının inşası imtiyazını elde ettiler. XX. Yüzyılın başında Wonckhaus adlı Alman şirket de bölgede gemi taşımacılığı yapmaya başladı. Ancak Almanlara verilen bu imtiyazlar, İngiltere ve Rusya'nın tepkisine sebep oldu. Nitekim İran'daki ayrıcalıklarını kaybetmek istemeyen bu iki devlet, İran'ı iki nüfuz bölgesine ayıran 1907 Antlaşmasını² imzaladılar. İran'ı üç parçaya bölen bu Antlaşma ile ülkedeki Alman faaliyetleri pasif bir hal almaya başladı. Çünkü ülkenin kuzeyi Rusların, güneyi ise İngilizlerin denetimi altındaydı. Buna rağmen Almanya, İran ticaretinde yedinci sırada yer almaya başladı.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da İran-Almanya ilişkileri devam etti. İran, savaşta tarafsızlığını ilan etmesine rağmen Rus ve İngiliz birlikleri tarafından işgal edilince İranlılar, Almanya'yı kurtarıcı bir güç olarak gördüler. İranlılara göre, ülke ancak Almanya'nın yardımıyla bu devletlerin işgalinden kurtulabilirdi. Buna karşılık Almanlar da İran'da Rus ve İngilizlere darbe vurmak amacıyla İran'a yanaştılar. Bu durum iki devlet arasında uzun süre devam edecek olan ilişkilerin başlamasına zemin hazırladı. Bu sebeple savaş sona erdikten ve Rıza Şah (1878-1944), İran'da iktidarı ele geçirdikten sonra iki devlet ilişkileri yeni bir döneme girdi. Almanya ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Şah'ın amacı, bu devletten siyasi ve iktisadi yardım almaktı. Bu sebeple 1926 yılında Saray Bakanı Timurtaş Berlin'i ziyaret etti ve iki devlet arasında bir ticaret antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Alman mallarının İran'a ihraç edilmesini içeriyordu. Bunun dışında yeni demiryollarının inşası için Almanya'dan 40 milyon Alman markı kredi alındı. Bundan sonra İran'da, Alman mühendis ve teknisyenlerin sayısı arttığı gibi tüccar, öğretmen ve teknik personel sayısında da ciddi bir artış oldu. Hatta öyle ki İran'ın mali, askeri ve eğitim kurumlarında dahi Almanlar söz sahibi olmaya başladılar.

Hitlerin Almanya'da iktidarı ele geçirmesinden sonra İran'daki Almanların sayısı ve etkisi daha da arttı. Bu süreçte Orta Doğu'ya nüfuz etmenin önemini farkında olan Hitler, İran ile ilişkilerini geliştirmek istedi. Buna bağlı olarak çok geçmeden iki devlet arasındaki ticaret hacmi de arttı. Almanya, demiryolu işlerinin yönetimi konusunda Alman uzmanları İran'a gönderdi. Yine İran havayolları ve limanlarında da Alman etkisi arttı. Ayrıca Almanlar, İran'daki silah fabrikalarının inşasında rol aldılar. Böylece Almanlar, İran'ın kritik noktalarına sızarak ekonomik ve siyasi hâkimiyet kurmak için uzman olarak görev aldılar.

Almanların İran'daki bu faaliyetleri, Sovyet Rusya ve İngiltere'yi rahatsız ediyordu. İkinci Dünya savaşı başladıktan sonra önce İngiltere sonra Sovyet Rusya İran'da bulunan Almanların ülkeden çıkarılmalarını istediler. Sovyet Rusya'ya göre Almanya, İran ile iş birliği yaparak Kafkasya'ya yerleşip kendi nüfuz alanında bulunan petrol kaynaklarını kontrol edebilirdi. Ayrıca Sovyet Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasının İran topraklarındaki kısmını sekteye uğratabilirdi. İngiltere için ise Almanlar, Hindistan sömürgelerine tehdit teşkil ediyordu. Ayrıca buradaki Almanlar, İngiliz ordusunun Orta Doğu'daki hayat kaynağı olan İran petrollerine de zarar verebilirlerdi. Bu sebeple bu iki devlet, Almanların ülkeden çıkarılmaları için İran üzerinde baskı kurmaya başladılar. Ancak Rıza Şah, iki devletin taleplerini her seferinde geri çevirdi ve ülkede bulunan Almanların çalışmak için burada olduklarını savundu. Fakat Almanların savaşta Sovyet Rusya'ya saldırması üzerine Basra Körfezi Müttefik devletler için önemli olunca Sovyet Rusya ve İngiltere, yeniden ülkedeki Almanların çıkarılmalarını istediler. Bu arada İran'ın işgal edilmesi üzerine de planlar yaptılar. Çok geçmeden 25 Ağustos 1941'de Sovyet Rusya kuzeyden, İngiltere de güneyden İran topraklarını işgal ettiler. Bu ülkeler İran'ı işgal ettikten sonra burada bulunan Almanların kendilerine teslim edilmesini talep ettiler. Bunun üzerine İran'da bulunan Almanların bir kısmı Sovyet

² Bu antlaşmaya göre, İran'ın kuzeyi Rusya'nın, güneyi de İngiltere'nin kontrolünde olacaktı. Bunun dışında kalan bölgede de tarafsız bölge ilan edilerek İran'ın kontrolüne bırakıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Mazendarani, 1328: 17-19).

Rusya'ya bir kısmı da İngiltere'ye teslim edildi. Almanların bir kısmı da Türkiye üzerinden trenlerle ülkelerine gönderildiler.

Bu çalışma iki bölüm halinde incelenmeye çalışıldı. Birinci bölümde, Almanya-İran ilişkilerinin başlaması ve Almanların İran'daki faaliyetleri irdelendi. İkinci başlıkta ise İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra İran'daki Almanların faaliyetleri ve Sovyet Rusya ve İngiltere'nin ülkede bulunan Almanların çıkarılması meselesi üzerine durulmaya çalışıldı.

2. Savaş Öncesi Dönemde Almanya-İran İlişkileri

Almanya-İran ilişkileri XIX. yüzyılda başladı. Rusya ve İngiltere'nin İran'a sürekli müdahaleleri karşısında aciz kalan İran Şah'ı Nasıreddin, Almanları İran'a çekerek bu devletlere karşı bir denge unsuru oluşturmak istiyordu. Bu sebeple Nasıreddin Şah, Alman İmparatoru I. Wilhelm ve Başbakan Bismark ile görüşerek yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya ile siyasi ilişkileri başlatmak istedi. Orta Doğu'da destek bulmak isteyen Bismark, Nasıreddin Şah'ın bu isteğini karşılıksız bırakmadı (Mehdevi, 1387: 301-302). Siyasi ilişkiler başladıktan sonra 1885 yılında iki ülke arasında karşılıklı elçilikler tesis edildi (Karadeniz, 2006: 236-237).

İki ülke arasında siyasi ilişkilerin başlamasına paralel olarak ticari ilişkiler de yavaş yavaş başladı. Nitekim aynı tarihlerde İran, hem Almanlardan gemi satın aldı hem de birkaç gemi siparişini de Alman Bremen Tersanesi'ne verdi. Bunlar dışında yapılan görüşmeler neticesinde İran'ın kuzey demiryolu hattını Almanların inşa etmesi üzerine anlaşma sağlandı. İkili ilişkilerin ivme kazanması üzerine Tahran'da bir Alman okulu ile Darülfünun'da Alman dili bölümü açıldı (Karadeniz, 2006: 236-237). Ancak Almanlardan gemi satın alınmasına İngilizler, kuzeydeki demiryolu hattı inşasının Almanlara verilmesine ise Ruslar tepki gösterdi (Mehdevi, 1387: 301-302). Bu tepkilere rağmen Almanlar, Lenge Limanı'nda inci ve sedef aramak için Wonckhaus adlı Alman şirketini kurdular. 1901'de bu şirket Bahreyn, Basra ve Benderabbas şehirlerinde şubeler açtı ve Hamburg-Basra arasında gemi taşımacılığı yaptı (Karadeniz, 2006: 256-257).

1902 yılında Almanlar, Hamburg ile Basra Körfezi arasındaki ilk nakliye hattını açtılar. 1904 yılında ise Alman mühendisler, İran'da ilk şeker fabrikasını kurdular. Almanların, İran'da giderek artan nüfuzu ve onlara ayrıcalık tanınması Rusya ve İngiltere'yi birbirine yaklaştırdı. Nitekim iki devlet görüş ayrılıklarını bir kenara bırakıp İran'ı iki nüfuz alanına ayıran 1907 Antlaşmasını imzaladılar. Bu antlaşma neticesinde Almanlar, kaçınılmaz olarak İran'dan geri püskürtüldüler ve 1912-1914 yılları arasında Almanya'nın İran'daki faaliyetleri pasif bir hal aldı (Rafi ve Marzbalı, 1397: 116-117). Buna rağmen XX. Yüzyılın başlarında İran'a ürün ihraç eden ülkeler arasında Almanya yedinci sırada yer almaya başladı (Şehitoğlu ve Doğanay, 2018: 450).

Ruslar ve İngilizler, İran'daki faaliyetlerine devam ederken Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İran'ı, işgal ettiler. Almanya'yı büyük bir güç olarak gören İran, Rus ve İngiliz işgalinden ancak Almanya'nın yardımıyla kurtarabileceğini düşünüyordu. Buna karşılık bölgedeki Rus ve İngilizlere darbe vurmak isteyen Almanlar da İran'da Rusya ve İngiltere'ye karşı propaganda faaliyetleri neticesinde ülkenin güneyindeki göçebe ve kabileleri kışkırtmaya ve donatmaya başladılar (Rafi ve Marzbalı, 1397: 116-117). Bu sırada Alman ve İran tebaası arasındaki yakın iş birliği, Almanlara sempatinin artmasını sağladı. Bu durum savaştan sonra İran kamuoyunda güçlü bir şekilde inşa edilmiş Alman etkisine zemin hazırladı. Ancak bu yıllarda Almanya kendi iç ve dış meseleleriyle meşgul olduğundan İran ile fazla ilgilenemedi. Bu durum Almanya'nın iç ve dış sorunlarını çözüp Doğu ve Orta Doğu'ya yönelene kadar devam etti (Pira, 1379: 241). İran'da Rıza Şah iktidarının başlamasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girdi.

Rıza Şah'ın İran'da iktidara gelmesi ve üçüncü güç politikasına bağlı kalmasıyla birlikte Almanya ile ilişkiler yeniden başladı. Rıza Şah'ın Almanya ile ilişkilerini geliştirmek istemesinin amacı, iktisadi bağımsızlığa ulaşmak için bu ülkeden siyasi ve iktisadi yardım almaktı. Bunun dışında İranlılar arasında yüksek popülerlik ve sömürge geçmişinin olmayışı nedeniyle Almanya diğer ülkelere göre daha uygun koşullara sahip bir devlet olarak görülüyordu. Nitekim İran açısından Almanya, bilim ve teknoloji alanında gelişmiş ülkelerden biriydi. Bu sebeple Almanya; sermayesini, teknik danışmanlarını, sanayi birimlerini ve makinelerini kullanarak İran'a yardım edebilirdi (Zovki, 1367: 18). Rıza Şah hükümeti de

genel olarak kalkınma ve modernleşme açısından Alman kalkınma modelinden etkilenmiş ve bu modeli ekonomik refah, güvenlik ve siyasi istikrarın sağlanması ve uluslararası geçerlilik kazanması için uygun bir kriter olarak değerlendirdiyordu (Eslami, 1394: 144-145).

Rıza Şah, Almanya ile ilişkileri geliştirmek amacıyla 1926'da Saray Bakanı Timurtaş'ı, Berlin'e gönderdi. Berlin'de gerçekleştirdiği görüşmeler neticesinde Timurtaş, Almanya ile bir ticaret anlaşması (1926) imzaladı. Bu antlaşma, Alman mallarının demiryolu ile İran'a ihraç edilmesini içeriyordu (Rafi ve Marzbali, 1397: 120). Böylece Almanya, mallarını serbestçe İran pazarına sokacak bir imtiyazı elde etmiş oldu. Alman mallarının İran'a taşınması ve buradan pazarlanmasına karşılık İran'da yeni demir yollarının inşa edilmesi gerekiyordu. Demiryollarının inşa edilmesi için de İran, Almanya'dan 40 milyon Alman markı kredi aldı. (Türkay ve Açıkse, 2021: 313).

Almanlar, İran'da faaliyete başladıktan sonra ülkedeki Alman mühendis ve teknisyenlerin sayısı da artmaya başladı. 1920'li yıllarda tüccar, öğretmen ve teknik personel olmak üzere İran'da, 453 Alman çalışıyordu. 1927'de ise İran'da bulunan Amerikalı mali danışmanların yerine Alman uzman ve danışmanlar çalışmaya başladılar. Hatta ülkenin mali ve ekonomik durumu hakkında danışmanlık yapması için üst düzey Alman uzmanların istihdam edilmesine yönelik bir kanun onaylandı. Bu uzmanlar sadece danışmanlık yapacaklardı. 1928 yılında ise hesap işleri genel müdürlüğü ve mali işler müdürlüğünde Alman vatandaşları görev aldılar. Bu durum hem İran Milli Bankası'nın (Bank-i Milli-i İran) hem de ülkenin iç ve dış işlemlerinin Almanların denetimi altına girmesine sebep oldu. Bunlar dışında askeri, sanayi ve Tahran Teknik Okulu'nun idaresinde de Alman uzmanlar görev almaya başladılar (Şehitoğlu ve Doğanay, 2018: 452).

Almanlar, İran'da neredeyse her alanda söz sahibi olmaya başladılar. İran hükümeti, Temmuz 1925'te Alman Junkers havayoluna 5 yıllık süre ile İran'ın iç hat havayollarının imtiyazını verdi. Almanlara bu imtiyazın verilmesi Sovyet Rusya'yı harekete geçirdi. Nitekim aynı dönemde Moskova ile Tahran arasında bir hava hattı kurulmasına dair bir antlaşma yapıldı. Junkers'ten sonra Alman havayolu şirketi Lufthansa, İran ile bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma neticesinde Almanya, İran'ın havayolu olarak Avrupa'ya açılan kapısı durumuna geldi (Rafi ve Marzbali, 1397: 119). Hava yolu imtiyazı dışında 1928 yılında kuzey demiryolu inşaatının bir kısmı Alman yüklenicilere verildi (Elahi, 1377: 172-175). Şubat 1929 yılında Almanya ve İran arasında yapılan bir antlaşma; Alman sanayi, ticaret ve teknolojisinde etkin rol oynayan Alman teknik uzmanlarının İran'ın kalkınma programında görev almalarını içeriyordu. Bu antlaşma İran-Almanya ilişkilerini bir adım daha ileri taşıdı ve söz konusu ilişkiler Alman teknik uzmanları vasıtasıyla iş birliğine dönüştü (Türkay ve Açıkse, 2021: 313).

Hitlerin iktidara geldiği 1933'te İran'daki Alman etkisi daha da arttı. Hitler, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Almanya'nın, Orta Doğu'da, İngiltere ve Fransa ile karşılaştırıldığı zaman, ekonomik ve politik nüfuz açısından oldukça geride kaldığının farkındaydı. Petrol, maden, pamuk gibi barış ekonomisinde olduğu kadar savaş ekonomisi için de yüksek öneme sahip olduğunun farkında olan Hitler, Fransa ve İngiltere'ye karşı üstünlük sağlamak için Orta Doğu'ya nüfuz etmenin önemini biliyordu. Bu nedenle Alman jeologlar, Orta Doğu'daki petrol rezervleri hakkında araştırmalar yaparak bunları Hitler ile paylaştılar. Ayrıca bu dönem Nazi Almanya'sındaki bazı politikacıların, bilim ve kültür insanlarının Almanya, Orta Doğu ve Hindistan'ın zenginliğini ele geçirirse dünya egemenliğini de elde edecektir şeklindeki görüşleri de Almanya'nın Orta Doğu'ya yönelmesinde etkili oldu (Kodal, 2024: 635).

Hitler ile Rıza Şah arasında bu sebeplerden dolayı yakınlaşma başladı. Hitler, Almanya'da yürütülen bütün Komünist grupların varlığına son vererek onların Rıza Şah aleyhinde yürüttüğü faaliyetleri durdurdu. Bu durum iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağladı (Pira, 1379:228). Ayrıca Hitler ve Rıza Şah'ın Nasyonalizm'den beslenen milliyetçilik anlayışları, güçlü, milliyetçi ve disiplinli esaslara dayalı ordu kurma fikirleri, benzer özellikler taşımaktaydı. Benzer fikirler, Rıza Şah'ın Hitler'e olan sempatisini arttırdı (Beygedli, 1386:368).

Hitler döneminde iki ülke arasındaki ticaret hacmi de arttı. Nitekim İran hükümeti, ihtiyaç duyduğu lokomotiflerin çoğunu Almanya'dan ithal etti ve ayrıca her yıl Almanya'ya demiryolu işlerinin yönetimi konusunda eğitim ve uzmanlaşma için bazı kişileri İran'a gönderdi. Deniz taşımacılığı konusunda da

Almanlar boş durmadılar. Basra Körfezi'ndeki İran limanları ile Alman limanları arasında kalıcı bir bağlantı kuruldu. Bunlar dışında İran'daki hava taşımacılığında da Alman etkisi yeniden kendini gösterdi. Nitekim Berlin'i, Bağdat'a ve Tahran'a bağlayan havayolu açıldı. Almanların amacı bu yolla Basra'ya ve hatta Orta Doğu'ya nüfuz etmektir. Bunlar dışında Almanlar, silah fabrikaları inşasında önemli rol oynadılar. Bu fabrikalara malzeme ve ekipmanlar da Almanya'dan getirildi. Çok geçmeden 9 ay içinde Almanya ile İran arasındaki ticaret şaşırtıcı şekilde arttı. Nitekim Sovyet Rusya'dan sonra Almanya, İran ticaretinde ikinci sırada yer almaya başladı. Almanların İran'daki bu faaliyetleri Almanya'ya karşı güçlü bir sempatiyi ortaya çıkardı. Bunların sonucu olarak birçok Alman, İran'ın kritik noktalarına sızarak ekonomik ve siyasi hâkimiyet kazanmak için uzman olarak ülkeye girdiler (Emini, 1382: 275-276).

3. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve İran'da Bulunan Alman Vatandaşları Meselesi

1 Eylül 1939 günü Alman ordularının Polonya'ya girmesiyle İkinci Dünya Savaşı başladı. Buna karşılık 3 Eylül'de İngiltere, Polonya'ya verilen garanti yükümlülüğünden dolayı Almanya'ya savaş ilan etti. İngilizleri, Fransızlar takip etti (Hart, 2016: 21). Şüphesiz bu savaştan etkilenen devletlerden biri de İran oldu. Savaş başladıktan sonra Rıza Şah, Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında İran hükümetinin amacının tüm ülkelerle dostane ilişkiler kurmak olduğunu açıkladı. 3 Eylül 1939'da da İran Başbakanı Mahmud Cem savaşta tarafsız kalacaklarına dair bir bildiri yayınladı. Bu konuda Cem, savaşan devletlerin temsilcilerine İran'ın tarafsızlığına saygı duymalarını istedi (Ahamadi ve Sadeghi, 92: 3). Fakat İran'ın tarafsızlığını ilan etmesi, müttefik devletleri rahatsız etti. Çünkü Basra Körfezi, Müttefik kuvvetlerin Sovyet Rusya'ya, Almanlar ile mücadele için silah ve mühimmat, İngilizlere de petrol sevkiyatının yapılması için en uygun ve güvenli yoldu.³ Bunun dışında İran petroleri, Orta Doğu'daki İngiliz ordusu için hayati öneme sahipti (Abrahamian, 2019: 129). Sovyet Rusya ise hem Güney Azerbaycan'a hâkim olmak hem de Sovyet Azerbaycan'ı ile Güney Azerbaycan'ı birleştirmek istiyordu (Hasanlı, 2005: 105).

İngiltere ve Sovyet Rusya için İran bu sebeplerden dolayı önemliken iki devleti rahatsız eden önemli bir husus daha vardı: Bu da İran'ın Almanya ile olan ilişkileri ve burada bulunan Almanlardı. İngiltere, iki devletin ilişkilerine zarar vermek amacıyla Alman mallarının deniz yoluyla İran'a ulaşmasını engellemeye çalışıyordu (Zovki, 1368: 24). Buna rağmen İran-Almanya ilişkileri güçlenerek devam etti. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran üzerinden Kafkasya'daki nüfuzunu artırmaya çalışan Almanya, savaşın kapıda olduğu dönemde de İran ile ticaretini dokuz kat arttırdı (Görgeç, 2021: 41-42) ve İran ticaretinde % 41'lik bir pay sahibi oldu (Kara, 2010: 231).

Ticari ve siyasi ilişkiler, İran'daki Almanların sayısını da artırdı. Nitekim Alman danışmanlar hem İran devlet aygıtında hem de İran ordusunda söz sahibi olmaya başladılar. Ayrıca Almanlar, İran silahlı kuvvetleri üzerinde de büyük bir etki yaratmış (Rezun, 1981: 333-334) ve gün geçtikçe İran'da Alman askeri ve politik etkisi ülkeye egemen olmuştu. İranlı milliyetçilere göre de Almanya, "Büyük İran" hayallerini gerçekleştirecek bir ülke olarak görülüyordu (Gürakar, 2012: 250). Ancak bu sırada iki ülke arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler sıkıntılarla karşılaştı. Çünkü hem savaş halinden dolayı hem de yolların kapatılması Almanya'nın gerekli siparişleri hazırlayıp İran'a gönderememesine sebep oldu (Emini, 1382: 276). Buna rağmen İran, Almanya ile ilişkilerini kesmek yerine 29 Kasım 1940 tarihinde yeni bir ticaret antlaşması imzaladı. Bu antlaşma, ticaret yollarının İngilizler tarafından kapatılması riskine karşılık Sovyet Rusya ve Almanya arasında imzalanan 23 Ağustos 1939 tarihli saldırmazlık antlaşması gereğince sevkiyatın

³ Aslında bu yol dışında başka 4 yol daha vardı. Bunlar; Murmansk ve Arkhangelsk, Vladivostok, Karadeniz üzerinden ve Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı ve Hint-Afganistan yoluydu. Ancak müttefikler, bahsedilen yolları analiz ettikten sonra Sovyet Rusya'ya yardım etmek için en uygun yolun İran rotası olduğuna karar verdiler. Sebebi ise bu rotanın diğer tüm iletişim hatlarından daha güvenli olmasıydı. Ayrıca İngiltere'nin kullandığı insan gücü ve malların ana kaynağı olan Hindistan'ın İran ile olan kara sınırından dolayı bunların taşınması daha kolay olacaktı. Dahası İran'ı köprü olarak kullanarak müttefik devletlerin hava kuvvetleri buradan savaş bölgesine daha hızlı gönderilecekti. Yine savaş için gerekli mallar, Basra Körfezi'ni, Sovyet Rusya sınırlarına bağlayan ulusal demiryolu ve otoyolun düşman güçleri tarafından tahrip edilme riski olmadan Sovyet Rusya'ya güvenli bir şekilde gönderilecekti. İngiltere Başbakanı Winston Churchill de İran rotasının güvenilirliği hakkında, Arkhangelsk yolu üzerinden Sovyet Rusya'ya her türlü mal ve askeri malzemenin ulaştırılmasının büyük zorluklarla karşılaşacağını bu yüzden İran rotasının daha güvenli olduğunu söylüyordu (Ahmadi ve Sadeghi, 92: 3).

Rusya'dan geçmesini kapsıyordu (Beset,1388:30). Nitekim bu antlaşmadan sonra Almanya'dan İran'a gönderilen mallar Sovyet Rusya üzerinden gönderilmeye başlandı. Bu yol üzerinden ticaret, Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırdığı 22 Haziran 1941'e kadar devam etti (Zovki,1368:29). Ancak Almanya, Sovyet Rusya'ya saldırınca İran, savaşın kendi topraklarına sıçrayacağı endişesiyle Sovyet Rusya'ya bir nota vererek Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırmasının İran ile herhangi bir bağlantısının olmadığını ve İran'ın tarafsız kalacağını bildirdi (Abadiyan,1347:8).

Sovyet Rusya ve İngiltere, Almanya ile ilişkilerinden dolayı İran üzerinde baskı kurarken İran, Almanya'ya yaklaşmaya devam etti (Zibakelam, 1398: 290-291). Bu yakınlaşma ile savaş sırasında önemli sayıda Alman uzman ve mühendis ve subay kademeli olarak İran'a getirildi (Zarinkub, 1378: 78). Bu arada Almanların, Ruslara savaş ilan etmesi neticesinde Rusya'ya savaş için gerekli teçhizatın ulaştırılması gündeme geldi. Müttefik devletler tarafından Rusya'ya yapılacak olan yardımın Basra Körfezi üzerinden İran ve ardından Kafkaslar yolu ile yapılmasına karar verildi. Rusya'ya yardım planları yapılırken İngiltere, İran'daki Alman mühendis ve uzmanların bir an önce ülkeden çıkarılmalarını İran hükümetinden talep etti (Ferdost, 1369: 86).

Almanların, İran'daki bu etkinlikleri Sovyet Rusya ve İngiltere'yi rahatsız ettiğinden ülkede bulunan Alman uzmanlar konusu bu iki ülke tarafından sürekli gündeme getirildi. Sovyet Rusya'ya göre, Almanya, İran ile iş birliği vasıtasıyla Kafkasya'ya yerleşip kendi nüfuz alanı içerisinde bulunan petrol kaynaklarını kontrol edebirdi. Ayrıca Sovyet Rusya, "Sıcak Denizlere İnme" politikasının İran güzergâhına Almanya'nın yerleşmesinin Rusya'nın söz konusu politikasının İran topraklarındaki kısmının sekteye uğratabileceği kaygısını taşıyordu (Türkay, 2021: 1316-1317). İngilizler ise İran'da bulunan Alman teknisyenlerin, Güneybatı Anglo-İran Petrol Şirketi'nin çıkarlarına zarar verebilirlerdi (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2001: 359). Bunun dışında İngilizlere göre Almanlar; İran üzerinden Hindistan'a saldırabilirlerdi (Şehitoğlu, 2019: 66-67). Bu sebeple İngilizlere göre İran'ı, Almanların varlığından temizlemek Hindistan'ı savunmak için bir gereklilikti ve İran'da harekete geçmek için de Ruslarla iş birliği yapmak gerekiyordu. Hatta İngilizler, eğer İran'ın mevcut hükümeti bu işin sağlanması için gerekli yardımı sağlamaya hazır değilse, yerine bunu yapmaya hazır başka bir hükümet getirilmeliydi diyorlardı (Ahmadi ve Sadeghi, 92: 32). Bu sebeple Temmuz 1941'den itibaren önce Sovyet Rusya, İran'a Almanlar konusunda baskı yapmaya başladı. 3 Ağustos 1941'de de İngiltere, Almanların ülkeden çıkartılması için İran'a nota verdi (Benhür, 205: 75).

Sovyet Rusya ve İngiltere'nin İran'da bulunan Almanlar hakkındaki çekinceleri yersiz değildi. Çünkü 7 Eylül 1939 tarihinde Türkiye'nin Tebriz Baş Konsolosu, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir yazıda Almanların İran'daki faaliyetleri hakkında bilgi veriyordu. Konsolos, son 10 sene zarfında İran'a çok fazla Alman'ın geldiğini, bunların çoğunun eğitimli olduklarını, İran fabrika ve müesseselerinde hizmet ettiklerini, bir kısmının da Tahran, İsfahan ve Tebriz gibi merkezlerde ticaret yaptıklarını, Tahran'da 500, Tebriz'de ise 60'tan fazla Alman bulunduğunu bildiriyordu. Konsolos ayrıca daha önce İran ile Almanya arasında iktisat ve ticaret alanında antlaşma yapılması üzerine İran'daki Alman ticaretinin günden güne arttığını bunun sonucunda siyasi nüfuzunu da kullandığını söylüyordu. Hatta Konsolos'un bildirdiğine göre Almanlar, milli mefkurelerini burada dahi güderek Tahran'da "Brunaws Cemiyeti"ni kurmuşlardı. Bu cemiyet, İngilizler ve Ruslar aleyhine faaliyette bulunuyordu. Tahran dışında Tebriz'de de böyle bir cemiyet kurulduğunu aktaran konsolos, cemiyetin reisinin dış hekimi Aynlos adında biri olduğunu, başlıca üyelerinin de tüccar Brüno, Şimit, Stelton, Kraemer ve Volfinger'di. İngiliz konsolosu J. Jitroy Baillie Tebriz'de bu cemiyetin İngilizler aleyhine propaganda yaptığını öğrenince Tebriz valisi ile görüşmüş ve İran devletinin tarafsızlık kaidelerine riayetle dost İngiltere aleyhine propaganda yapılmasının önlenmesini istemişti. Tebriz Ermenilerinin de savaşın başında Rusya'nın, Almanya ile yakınlaşmasını memnuniyetle karşıladıklarını belirten konsolos, bunların İngilizler aleyhine bu cemiyetin hazırladığı propagandaları etrafa yaydıklarını bildiriyordu (BOA, TDA, 31455/124448/1).

Sovyet Rusya ve İngiltere'nin baskıları üzerine Rıza Şah, Alman propaganda yayınlarının İran'a girmesini yasakladı ve bazı Almanların ülkedeki faaliyetlerini sıkı denetim altına aldı. Buna rağmen bu devletlerin İran üzerindeki baskısı devam etti (Ahmadi ve Sadeghi, 92: 3). Nitekim Sovyet Rusya hükümeti İran'daki Alman casusların faaliyetlerini tehlike olarak gördüğünü bildirdi. Bunun üzerine Rıza Şah, Sovyet Rusya

elçisiyle görüşmesinde İran'ın kuzey komşusuna karşı hiçbir ön yargısı olmadığını ve savaşta tarafsızlık politikasını sürdüreceği güvencesini verdi. Buna rağmen Sovyet Rusya Büyükelçisi Smirnov ve İngiliz Büyükelçisi Sir Reader Bullard, kendi hükümetlerinin Almanların faaliyetleriyle ilgili endişelerini dile getiren ilk ortak muhtıralarını İran hükümetine sundular. Bu notada İran hükümetine, İran'da yaşayan Alman uzmanların kimler olduğu soruldu ve casus olarak nitelendirilen Almanların İran'dan sınır dışı edilmesi istendi (Toloui, 1388: 249).

İran Dışişleri Bakanlığı, İngiliz ve Sovyet Rusya notasına cevap vermeden önce ülkedeki yabancı uyruklu kişilerin sayısına ilişkin istatistikleri yayınladı. Bu istatistiğe göre İran'da; 2590 İngiliz, 690 Alman, 390 Rus, 310 İtalyan, 260 Yunan, 180 Çek ve Slovak vardı. Bu bilgi bölgede birkaç bin Alman'ın varlığına ilişkin içeriklere yanıt olarak verildi. Daha sonra İran hükümeti, Sovyet Rusya ve İngiltere ortak notasına yanıt verdi. İran hükümeti, yabancı uyrukluların faaliyetlerinin İran'da kontrol altında olduğunu ve bu sebeple endişelenecek bir neden olmadığını iki devlete bildirdi. İran Başbakanı da ayrıca Sovyet Rusya ve İngiltere elçileriyle görüşerek İran hükümetinin Alman çalışan sayısını kademeli olarak azaltacağı sözünü verdi (Toloui, 1388: 251). Ancak Reuters ajansının haberine göre, Tahran'daki Alman elçisi de İran Başbakanına bir nota vermişti. Bu notaya göre Alman elçi, İran'da bulunan 2500 Alman tebaanın İran haricine çıkarılmaları halinde Almanya'nın İran ile diplomatik münasebetlerini keseceğini bildiriyordu. İran hükümeti bu notaya cevap olarak: *"diplomasi tarikiyle Tahran'a gelen ve mutlak surette itimada şayan haberlere göre Sovyet sefiri ile hemfikir olarak hareket eden İngiliz sefiri İran hükümeti İngiltere hükümetinin Almanya'nın teşebbüsüne rağmen Almanların İran'dan çıkarılmaları için ısrar etmek hususunda kendisini mecbur telaki etmekte olduğunu"* bildirdi (İkdam, 9 Ağustos 1941, s. 1,3)

İran hükümetinin ülkedeki Alman varlığına ilişkin Rus ve İngilizlere verdiği cevap tatmin edici değildi. Nitekim 10 Ağustos 1941'de yabancı haber ajansları İngiliz kaynaklarının İran'daki Alman Beşinci Kolun, İran ve Kafkasya'daki Sovyet petrol tesislerine kapsamlı sabotaj faaliyeti hazırladıkları yönünde haberler aktardılar (Toloui, 1388: 250). Hindistan'ın kuzey batısında yayın yapan ve Hint Müslümanlarının en eski gazetelerinden biri olan Daily Sarhad da İran hükümeti için takip edilecek en uygun yolun Alman tebaalarının İran'dan çıkarılması olduğunu yazıyor ve böyle yapılmadığı takdirde İran'ın birçok sorunla karşılaşacağını altını çiziyordu. Bu gazeteğe göre, Almanların İran'a gönderilme sebebi açıktı. Bunlar İran'da Beşinci Kol'un öncüleriydiler. Gazete, henüz vakit varken bu tehlikeyi bertaraf etmek İran'ın menfaatindedir diyordu. Buna karşı Tahran'da yayın yapan Ettelaat Gazetesi, İran'da halihazırda güya büyük miktarda yabancı bulunduğunu söyleyenlerin gerçekleri bilerek tahrif ettiğini, zira İran'da ikamet eden bütün yabancıların belirli bir işleri olduğunu yazıyordu. Devamında bugünkü İran'ı tanıyanlar İran'ın artık bu gibi entrikalara müsait bir yer olmadığını bildiklerini bu sebeple bir senedir İran, memleketin emniyetini muhafaza etmek ve boşa gitmeyecek hadiselerin vukuuna mâni olmak için herhangi bir tedbiri ittihaz etmekten çekinmeyecektir (İkdam, 12 Ağustos 1941: 1) diyordu.

Sovyet Rusya hükümeti de tekrar İran'a Alman tebaasını azaltmanın kendi menfaatlerine olduğunu bildirdi. Bununla birlikte Stalin, İran şahına 1921 tarihli Antlaşmanın Sovyet Rusya ordusuna bazı durumlarda İran hududunu geçmek müsaadesini verdiğini hatırlattı. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden de 15 Ağustos 1941'de İngiliz parlamentosunda yaptığı konuşmada Alman casusluk ağının İran'daki ciddi tehlikesinden bahsetti. 16 Ağustos'ta da İngiltere Başbakanı Churchill ve Amerika Başkanı Roosevelt, İran'ı görüştüler. Bu görüşmede İran'a saldırı planı üzerinde duruldu. Aynı gün Almanların İran'dan bir an önce çıkarılması gerektiğine dair ikinci İngiliz-Sovyet ortak muhtırası İran hükümetine sunuldu (Toloui, 1388: 250). Bu durum Sovyet Rusya ile İngiliz hükümetinin İran'ın verdiği cevaplara ikna olmadıklarını ve Alman vatandaşlarının İran'da casusluk faaliyetlerine tekrar devam ettiklerini ve onların düşüncelerine göre İran, Almanların Orta Doğu'daki faaliyetlerinin merkeziydi. Bu sebeple İran, Almanların bu faaliyetlerine son vermeliydi (Mehdevi, 1387: 82-85). Bu arada Daily Telegraph Gazetesi, İran hakkında yayınladığı bir yazıda şöyle diyordu:

"Vakit kalmamıştır. Teşebbüslerimize memnuniyet verici bir cevabın verilmesi için ısrar etmemiz lazım gelir. Gerek İran'ın menfaati gerek kendi menfaatimiz bakımından harekete geçmek zaruridir. Halihazırda İran'da vuku bulan hadise Bulgaristan, Romanya, Norveç, Hollanda ve Danimarka'da şahit olduğumuz hadiselerin bir tekerrürüdür.

Suriye ve Irak'ta karşılaştığımız kargaşalıkların İran'da tekerrürüne müsaade edemeyiz. İran istiklaline tevcih edilen tehdidin ortadan kalkması lüzumu hususunda ısrar edebilmemiz için yakın şarktaki vaziyetimiz kâfi derecede kuvvetlidir. Tahran'ın cevabı derhal gelmediği veya bu cevap memnuiyet verici addedilmediği takdirde İngiliz hükümeti vaziyeti aydınlatmak üzere lazım gelen tedbirleri almalıdır. Sabrımızın sonuna gelmiş bulunuyoruz." (İkdam 22 Ağustos 1941: 1; Yeni Sabah, 22 Ağustos 1941: 3).

Sovyet Rusya ve İngiltere notasına cevap olarak İran, ülkedeki yabancı uyrukluların sayısını azaltmaya yönelik programın başladığını ve bunun devam edeceğini belirtti. Ancak aynı zamanda İran'ın tarafsızlık ilkesine ve ülkenin egemenliğine aykırı hiçbir şekilde hiçbir teklifin kabul edilmeyeceği de eklendi. Bu notaya eş zamanlı olarak Sovyet Rusya ve İngiltere büyükelçilerine ilk Alman uyruklu grubun İran'dan ayrıldığı bilgisi verildi (Toloui, 1388: 251). Bunun üzerine Hitler, gönderdiği bir mesajda İran'ın müttefiklere karşı direnişinden ve tarafsızlık politikasını kurnazca izlemekten kendi memnuniyetini dile getirdi. Hitlerin görüşüne göre bu tehditler ve baskılar uzun süreli olmayacaktı. Çünkü Alman güçleri Ukrayna topraklarında ilerlemeye devam ediyor, Kırım adasının kuzey bölgelerine ulaştıklarını ve Sonbahara doğru Rus topraklarının diğer bölgelerini ele geçirip Rusların son direnişlerini kıracaklarını bildiriyordu. Kısacası, kısa süre içinde İran hükümetinin tüm gücüyle müttefiklerin baskılarına karşı dayanıp pes etmemesi Alman hükümetini sevindiriyordu (Mehdevi, 1388: 82-85).

İran üzerinde baskılar devam ederken Sovyet Rusya ve İngiltere İran'ı işgal etmeye hazırlanıyorlardı. Nitekim İran ve Irak sınırlarından askeri güçlerin İran'ın güneybatısındaki bazı sınır noktalarına doğru itildiğine dair raporlar gelmekteydi. İngiltere Büyükelçiliğine bu eylem ve hareketlerin nedeni ve niteliği sorulduğunda bu güçlerin savaş cephelerine hazırlanmak için tatbikat yaptıklarını söyledi. Aynı şekilde Sovyet Rusya, Azerbaycan'ın sınır bölgesindeki hareketliliğin eğitim ve iç askeri hareketlilikle ilgili olduğunu açıkladı. Bu cevaplara rağmen İran hükümeti endişeleniyordu (Mekki, 1380: 119). Nitekim bu gelişmeler üzerine Rıza Şah kendini tehdit altında hissetti ve birliklerin İran ve Sovyet Rusya sınırına yakın yerlere gönderilmesini ve güneyde savaş hazırlıklarının yapılmasını emretti. 19 Ağustos 1941'de Rıza Şah, subay okulunun mezuniyet törenine katıldı. Mezun olan subaylara yönelik yaptığı konuşmada meydana gelen olağanüstü durum nedeniyle olağan bir aylık izin kaldırıldığını, vatanseverlik ve fedakârlık duygusunun bu sebeple canlanacağını söyledi. Çok geçmeden 22 Ağustos'ta İngiltere ve Sovyet Rusya, İran'a haber vermeden hareketin başlamasına karar verdiler (Toloui, 1388: 251).

25 Ağustos 1941 tarihinde, Atlantik Antlaşması'nın yayınlanmasından sadece on bir gün sonra, Churchill ve Roosevelt tüm dünya ulusları için özgürlük ve kendi kaderini tayin hakkı olduğuna dair bir bildiri yayımladılar. Ancak bu bildiriye rağmen tarafsız bir ülke olan İran'ın kuzeyi ve güneyi Rus ve İngiliz saldırısına uğradı. Kuzeyden İki tugay piyade ve motorlu teçhizattan oluşan Sovyet Rusya Birliği kuvvetleri General Novikov komutası altında üç askeri bölük halinde İran topraklarına girdi. Sovyet uçakları Tebriz, Reş, Qazvin'i bombaladılar ve bir sonraki gün Tahran dışına saldırıp Başkent'te Şah ve Almanlara karşı propaganda bildirileri attılar (Mehdevi, 1387: 85-88). İngilizler de güneyden İran topraklarına girdiler. Bu esnada, beş Alman ve üç İtalyan ticaret gemisi Humeyni Limanı'na (eski Şapur Limanı) yüklerini boşaltmaktaydı. Bu gemiler İngiliz donanmasının gemilerinin saldırısına uğradı. Alman gemilerinin biri kendini batırdı ama diğerleri İngilizlerin eline geçti. İngilizlerin amacı, Alman güçlerinin gemilerini hedef alıp batırmak ve Şattül-Arap'ı ele geçirerek petrol sevkiyatını emniyetli şekilde sağlamaktır (Barijough, 2015: 49).

İran, Sovyet Rusya ve İngiltere tarafından işgal edildiği zaman Smirnov ve Bullard, İran Başbakanı Mensur'u saldırıdan haberdar ettiler. Sovyet Dışişleri Büyükelçisi Komiseri Molotov, Moskova'daki İran elçisine bir not gönderip, 1921 Dostluk Anlaşması'nın 5. ve 6. maddelerine dayanarak ve Almanların İran'daki etkinliğinin Sovyetler Birliği'nin güvenliğini tehdit ettiği için İran'ı işgal ettiklerini bildirdi (Barijough, 2015: 59). İki devletin ani saldırısına karşı, Rıza Şah hemen Moskova, Londra ve Washington'da bulunan büyükelçileri vasıtasıyla derhal bu devletlerden askeri operasyonları durdurmalarını ve müzakere yapılmasını talep etti. Müttefikler bu talebe cevap vermedi ve üstü kapalı olarak Şah'a çok geç olduğunu bildirdiler. Rıza Şah, müttefiklerin Başbakan Mensur ile müzakere etmeyeceklerini tahmin ettiğinden 27 Ağustos tarihinde onu görevden aldı ve İngilizlerin daha çok benimsedikleri, Muhammed Ali Foroughi'ye yeni kabineyi kurma görevini verdi. Foroughi'nin bu hareketinden sonra, Sovyetler Birliği

ve İngiltere temsilcileri ile görüşmeler yapıldı ve onların talepleri öğrenildi. 30 Ağustos'ta bu devletlerin temsilcileri taleplerini İran hükümetine şöyle bildirdiler: Direnişin terk edilmesi ve müttefiklerin işgal ettiği tüm bölgeleri İran ordusunun boşaltması, Alman Büyükelçiliği üyelerinin ve birkaç uzman dışında tüm Alman vatandaşların sınır dışı edilmesi, Rusya'ya İran'dan silah ve mühimmat taşımanın kolaylaştırılması taahhüdünün verilmesi, İngilizlere İran'ın güney petrollerinden pay vermenin devam ettirilmesi idi. Buna karşılık Sovyet Rusya balıkçılıkta İran'a pay verilmesi ve askeri müdahale bittiğinde hükümetlerin güçlerini İran'dan çekecekleri taahhüdünü verdi (Mehdevi, 1387: 408).

İran hükümeti henüz bu taleplere cevap vermeden, müttefiklerin iki büyükelçisi Alman uyrukluları sınır dışı yerine onları kendi güçlerine teslim edilmesini talep ettiler. Rıza Şah bu hareketi Almanya'ya düşmanca nitelendirdiğinden müttefiklerin bu talebini reddetti ve müzakereler uzadı (Mehdevi, 1387: 408). İran'da bulunan Almanlar da panik halinde Alman elçilik binasına iltica etmeye başladılar. Bu sırada elçilik binasının bacasından büyük bir duman çıktığı görüldü. Bu dumanın elçilikteki evrakların alelacele yakıldığını gösterdiğine dair yorumlar yapıldı (İkdam, 30 Ağustos 1941: 1,4). Alman Bakan temsilcisi Erwin Ethel de İran hükümetinden müttefiklerin bu teklifini ve Almanların teslimini reddetmesini talep etti (Mehdevi, 1387: 408). Bunun dışında Tahran'daki Alman elçisi, Amerikan elçisini ziyaret ederek burada bulunan 700 Alman tebaanın müttefikler tarafından himaye edilmesini talep etti. Amerikan elçisi kendisine bu talebi ilgili makamlara bildireceğini söyledi (İkdam, 2 Eylül 1941: 4).

Times Gazetesi'nin haberine göre İngilizler, İran'a yeni bir nota verdiler. Times'a göre İran'daki Almanlar, eskisi gibi normal hayatlarına devam ediyorlar, büyük otomobillerle dolaşıyorlar, gamalı haçlı bayrakları çekiyorlar, sokakta rast geldikleri İngilizleri tahkir ediyorlar ve müttefikler aleyhine şayialar çıkarmaya devam ediyorlardı. Ayrıca İran'da bulunan Beşinci Kol'a mensup Almanlarla sair kimseler hakkında İngiliz ve Sovyet Rusya mümessilleri tarafından İran hükümeti nezdinde yeniden teşebbüslerde bulunuldu (Akşam, 9 Eylül 1941: 1). Times'ın bu haberinden sonra General Vivel'in kendisi Tahran'a geldi ve Sovyet Rusya ve İngiltere büyükelçileriyle ve Müttefik askeri komutanlarla toplantı yaptı. Toplantıdan sonra 10 Eylül 1941'de Müttefikler, İran hükümetine bir ultimatoma verdiler. Bu ultimatoma göre, eğer 48 saat içinde Alman vatandaşları, kendi kolluk güçlerine teslim edilmezse ve Almanya, İtalya, Romanya ve Macaristan elçilikleri kapatılmazsa Tahran işgal edilecekti (Mehdevi, 1387: 409). Reuters Ajansına göre İran Başbakanı, Alman, İtalyan elçilikleri ile Mihvere mütemayil memleket elçilerinin kapatılacağını ve İran hükümetinin kabul ettiği İngiliz ve Sovyet Rusya talepleri mucibince bütün Alman tebaanın teslim edileceği bildirildi (Akşam, 10 Eylül 1941: 1). Bunun dışında İran orduları Selmaşah'tan Benderşah'a kadar geri çekilecek, diplomatlardan başka bütün Almanlar İran'dan çıkarılacaktı. İran'a hariçten başka Alman tebaasının girmesini menetmek için tedbirler alınacak, İngiliz-Rus menfaatlerine dokunacak her şey bertaraf edilecek, petrol mıntıkasında işe devam olunacaktı. Alman, İtalyan, Macar elçilikleri kapatılıncaya kadar telsiz ve sair vasıtalarla muhaberede bulunmaları engellenecekti (Anadolu, 11 Eylül 1941: 1-2). BBC ise İran'daki İngiliz ve Sovyet orduları delegeleri ile İran murahhaslarının bir toplantı düzenlediklerini ve bu toplantıda İran'daki Almanlara karşı yapılacak muamele görüşülmüştü. Toplantıda tanınmış Nazi casuslarından 275 Alman'ın hemen hapsedilmek üzere müttefiklere teslim edilmesi kararlaştırıldı. Bunlardan 225'i İngilizlere, 50'si ise Ruslara teslim edilecekti. Ruslara teslim edilenler Kazvin'e nakledilecekti (Anadolu, 11 Eylül 1941: 1). Reurters'e göre avam kamarasında Eden, İran ile yapılan İngiliz-Rus Antlaşması'nın tatbikinde hiçbir taahhüde müsamaha edemeyeceğini açıkça söyledi. Sorulan bir soruya verdiği cevapta: İran hükümeti tarafından kabul edilen İngiliz-Sovyet Rusya şartları Alman elçisi ile memurlarının İran'ı derhal terk etmelerini ve Alman elçiliğinin kapatılmasını istemişlerdi. Bu hüküm İtalyan, Macar ve Rumen elçilikleri hakkında da tatbik edilecekti. İran hükümeti dört elçiliğin de bu emre derhal uymalarını kendilerinden rica etti. Bunun dışında İran hükümeti, Alman cemaatini İngiltere-Sovyet Rusya hükümetlerine teslim etmek üzere tedbirler almaktaydı. İran hükümeti, "Almanları memleketten ihraca pek mütemayil görülmemiş ihtimaline karşı tedbir alınıp alınmadığı sorusuna şu cevabı verdi: bu tedbirler alınmadığı takdirde bunları kendimiz ittihaz etmek lüzumunu teemmül ettik bu uslu ben şahsen iyi karşılıyorum fakat tedbirin süratle tatbiki için İran hükümeti nezdinde ısrarda bulundu" (Akşam, 11 Eylül 1941: 1, 3) dedi.

Sovyet Rusya, İngiltere ve İran hükümeti arasında yapılan antlaşma gereğince İran'daki Almanlar, teslim edilmeye başlandı. Buna göre teslim edilmesi gereken 250 Alman'ın ilk grubu 13 Eylül 1941'de muhafaza altında trenle Tahran'dan hareket ettiler. Bu 250 Alman, Güney İran'daki Ahvaz şehrindeki kamplara yerleştirilecekti. Sovyet Rusya denetimi altındaki 50 Alman da Kazvin'e doğru yola çıkarılacaktı. Bu gruplar Ahvaz'dan sonra Hindistan'a sevk edileceklerdi. Diplomatik imtiyazlı Almanlar ise kadın ve çocuklar hariç bunlar 14 kişilerdi. Alman, Macar, İtalyan, Danimarka elçileri ile resmi memurları da Irak hududundan Bağdat'a geçecek ve Türkiye yoluyla trenle memleketlerine döneceklerdi. Sovyet Rusya-İngiltere ve İran arasında yapılan toplantıda bu meseleler hakkında kararlar alındı. Her vagona silahlı İran polisleri bulunacaktı. Ayrıca hat üzerinde de her istasyonda silahlı bir İran polis müfrezesi görev yapacaktı. Almanlar, Ahvaz ve Kazvin'de müttefiklere teslim edildikten sonra İranlılar artık bunlarla meşgul olmayacaklardı (Anadolu, 13 Eylül 1941: 1, 4).

Almanlar, İran'dan gönderildiklerinde 1000 kadar kamyon Tahran'daki Alman elçiliği önünde toplandı. Elçilik binasının üzerinde de İsveç bayrağı dalgalanıyordu. Bu kamyonlara elçilik çalışanları ve Alman kadın-çocuklar biniyorlardı. Bunlar ilk olarak Tebriz'e gidiyorlardı. Daha önce gönderilen ilk kafile kamplara gönderilen 450 kişi Bendershahpur'a varmıştı. Bunlar Hindistan'a sevk edilmek üzere vapura binmişlerdi. Bu sırada kafileden kaçanlar da oluyordu. Nitekim bu sırada kaçan 2 Alman İngiliz polisi tarafından aranılıyordu. Bu sırada Macar elçiliği mensupları da Tahran'dan ayrılmaya başladılar. Bunların hukuku da İsveç elçiliği tarafından muhafaza edilecekti (Anadolu 19 Eylül 1941: 1,4).

21 Eylül tarihli bir habere göre o zamana kadar İngilizlere 400, Sovyet Rusya'ya ise 60 civarında Alman teslim edilmişti. 150 Alman'a ise henüz ulaşılmamıştı (Akşam, 21 Eylül 1941: 1). 27 Eylül tarihli bir haberde de Tahran'daki Alman sefiri 474 kişilik bir Alman grubu ile 26 Eylül'de geç vakitte Erzurum'a gelmişler ve trenle İstanbul'a hareket etmişlerdi (Akşam, 27 Eylül 1941: 1).

Bundan sonra İran'daki Almanların ihracı hızlı bir şekilde devam etti. Almanlar bilhassa Türkiye üzerinden ülkelerine gidiyorlardı (Akşam, 19 Eylül 1941: 2).

27 Eylül tarihinde de Bulgaristan'ın Tahran maslahatgüzarı Dimitri Dofinof, ailesiyle birlikte Tahran'dan İstanbul'a geldi ve Bulgaristan'a hareket etmek üzere trenle yoluna devam etti. Bu arada Mihver devletlere ait tebaayı götüren 4. tren Ahvaz'a hareket etti. Bunlar arasında 50 Alman, İran limanlarından yakalanan İtalyan gemilerine ait 80 bahriyeli, Reşid Ali İsyanı'na iştirak eden 40 Iraklı ile 16 kadın ve çocuk, Polonya ve Hollandalı birer kişi vardı. Bunlar dışında büyük bir otomobil kafilesi de 6 günlük seyahat sonrası Türkiye hududuna vardılar. Bu kafilede de Alman, Rumen ve Macar elçilik memur ve aileleri vardı. Bu arada İran polisi henüz müttefik devlet emrine girmeyen Alman tebaasına hemen teslim olmamaları halinde yakalandıkları vakit İran mahkemelerine sevk edilecekleri duyurusunu yaptı (Cumhuriyet, 27 Eylül 1941: 1, 3). Daha sonra İstanbul'a ulaşan kafile istasyonda Alman konsolos erkânı ve Alman konsolosu tarafından karşılandılar. Yorucu bir seyahat yapan kafilede gelen kadın ve çocukların oturması için Transilvanya adlı bir Rumen vapuru kiralandı. Gelenler birkaç gün İstanbul'da kaldıktan sonra Bulgaristan üzerinden Almanya'ya gideceklerdi. Bu sırada yine İtalyan'ın Tahran elçisi ile 470 kişilik bir kafile de trenle Erzurum'a geldiler oradan da İstanbul'a doğru yola çıktılar (Akşam, 29 Eylül 1941: 1).

4. Sonuç

Sonuç olarak; Rus ve İngilizlerin 19. Yüzyılda İran'da faaliyete başlamaları Almanya'yı İran coğrafyasına çeken önemli sebeplerden biriydi. Çünkü Nasıreddin Şah, bu iki devletin baskısından dolayı Almanya'ya yanaşırken, Almanya da İran'ı Orta Doğu'ya açılan bir kapı olarak gördüğü için İran ile ilişki kurmak istedi. Nitekim ilk etapta siyasi olarak başlayan ilişkiler daha sonra ticari ilişkiler ile devam etti ve çok geçmeden Almanya, İran'da söz sahibi olmayı başladı. Ancak Almanya'nın İran'daki faaliyetleri İran açısından kötü bir sona sebep oldu. Çünkü Rusya ve İngiltere, İran'daki çıkarlarının tehlikede olduğunu biliyorlardı ve bu sebeple Almanya'yı İran'dan uzaklaştırmak için ülkeyi ikiye bölen 1907 Antlaşmasını imzaladılar. Bu Antlaşma, Almanya'yı İran'da pasifize etse de ileriki süreçte İran'ın işgal edilmesinin yolunu da açtı. Nitekim Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da Rusya ve İngiltere İran'daki faaliyetlerini arttırmann yanı sıra ülkeyi işgal ederek buradaki varlıklarını kalıcı hale getirmek istediler. İranlılar ise bu devletlerin işgalinden kurtulmak için Almanya'yı kurtarıcı olarak gördüler. İranlıların bu dönem Almanlara yanaşmaları sonraki dönemde Almanlarla ilişkilerin güçlenmesinin yolunu açtı. Nitekim savaş sona

erdikten ve Rıza Şah iktidarı başladıktan sonra ülkenin modernleşmesi için Almanya güçlü bir ülke olarak görüldü. Böylece Almanya'nın bilim ve teknolojisi İran'ı Almanya'ya yaklaştıran önemli unsur oldu. Ancak İran, her ne kadar bu sebeplerden dolayı Almanya'ya yaklaşıp da asıl sebep yine ülke üzerindeki Rus ve İngiliz baskısıydı.

Rıza Şah'ın Almanya'ya yavaşması ülkedeki Alman mühendis, teknisyen ve öğretmen sayısının artmasına sebep oldu. Bu durum yine Rus ve İngilizlerin istemediği bir durumdu. Çünkü her iki devlet de İran'da bulunan Almanların kendi çıkarlarına zarar verecekleri endişesini taşıyorlardı. Bu sebeple İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra aslında bu iki devlet, Almanları büyük bir tehdit olarak gördükleri için İran'ı işgal ettiler. Yani İran'da bulunan Almanlar, İran'ın işgal edilmesine büyük bir bahane oldu. İran işgal edilince Almanların ülkeden çıkarılmaları Sovyet Rusya ve İngiltere'nin ilk taleplerinden oldu. Çok geçmeden de İran bu devletlerin taleplerini yerine getirmek zorunda kaldı. Bu durum İran-Almanya ilişkilerinin kesilmesine sebep olduğu gibi Sovyet Rusya ve İngiltere'nin yeniden İran üzerindeki baskısının artmasına sebep oldu.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA)

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

31455/124448/1, Tarih: 07.09.1939

Gazeteler

Akşam: 9 Eylül 1941, 10 Eylül 1941, 11 Eylül 1941, 19 Eylül 1941, 21 Eylül 1941, 27 Eylül 1941

Anadolu: 11 Eylül 1941, 13 Eylül 1941, 19 Eylül 1941,

Cumhuriyet: 27 Eylül 1941, s. 1,3

İkdam: 9 Ağustos 1941, 22 Ağustos 1941, 30 Ağustos 1941, 2 Eylül 1941

Yeni Sabah: 22 Ağustos 1941

Telif-Tetkik Eserler

Abadiyan, H. (1347), Amerika ve Ehemmiyet-i Nizami-yi İran Der Ceng-i Cehani-yi Dovvom, *Fasılname-yi Tarihi Revabıt-ı Harici*, Sal Devazdehom, Şomare Çehel-i Heft, s. 1-30.

Abrahamian, E. (2019), *Modern İran Tarihi*, (Çev.: D. Şendil), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ahmadi N. ve Sadeghi, Y. (92), Ceng-i Cehani Devvom Huzur-ı Müttefikin der İran (ba Takid ber Nekşi İngiliz), *Pojoheşname-i Tarihi*, Şomare 8/32, s. 1-21.

Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001), Ortadoğu'yla İlişkiler, (Editör.: B. Oran), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, s. 357-370, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Benhür, Ç. (2015), İkinci Dünya Savaşında İran'ın İşgali ve Türk Basını (1941), *Turkish Studies*, Sayı 10/9, s. 75-104.
- Beset, A. (1388), *Der Tarih-i Revabıt-ı İran ve Alman*, Tehran: Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir.
- Beygedli, A. (1386), Revabıt-ı Diktatori Şarki ba Cumhuri Vaymar ve Naziha, *Meccele-i Zamane*, Şomar 60, s. 113-148.
- Elahi H. (1377), *Ahamiyate Tarihi-yi İran der Ceng-i Cehani-yi Dovvom*, Tehran: Payame Noor.
- Emini, A. (1382), *Tarih-i Revabıt-ı Harici İran ez Kajariye ta Sukut-ı Reza Şah*, Tehran.
- Eslami, R. (1394), *Erzeyabi Alguha-yı Siyaset-i Harici Beyni Do Enkelab*, 1, Tehran: İdare-i Neşr-i Vezaret-i Umur-ı Harici.
- Ferdost, H. (1369), *Zuhur ve Sukût-ı Saltanat-ı Pehlevi*, Tehran.
- Görgeç, İ. (2021), *Rus Kaynaklarına Göre Kafkaslarda Rus-Alman Nüfuz Mücadelesi (1933-1945)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Gürakar, T. (2012), *Türkiye ve İran Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hart, B. L. (2016), *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, (Çev.: K. Bağrıaçık), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hasanlı, C. (2005), *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kara, P. (2010), *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Karadeniz, Y. (2006), *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı, (1795-1925)*, İstanbul: Bakış Yayınları.
- Kodal, T. (2024), Bilim İnsanlarının Raporlarına Göre Hitler Almanya'sının Orta Doğu'ya Yönelik Nüfuz ve Kültür Politikası, XIX. Türk Tarih Kongresi, (3-7 Ekim 2022), Cilt VII, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mazendarani, V. (1328), *1907 –Rus ve İngiliz Raci ba İran*, Tehran: Kitabhane-i Sograt.
- Mehdevi, A. H. (1387), *Tarih-i Revabıt-ı Harici İran*, Tehran: Emir Kebir.
- Mehdevi, A. H. (1388), *Siyaset-i Harici İran der Devarn-i Pehlevi*, Tehran: Neşr-i Peygan.
- Mekki, H. (1380), *Tarih-i Bist Sale-i İran*, Cilt 7, Tehran: İntişarat-ı İlmi.
- Pira, F. (1379), *Revabıt-ı Siyasi- İktisadi-yi İran ve Alman Beyn-i Do Ceng-i Cehani*, Tehran: İntişarat-ı Merkez-i İsnad Cumhuri-yi İslami.
- Rafi, H. ve Marzbali, M. A. (1397), Berersi Revabıt-ı İran ve Alman der Asrı Pehlevi, *Feslname-i Mutalaat-ı Siyasi*, Sal 11, Şomar 42, s. 113-148.
- Rezun, M. (1981), *The Soviet Union And Iran Soviet Policy in Iran from the Beginings of the Pahlavi Dynasty until the Soviet Invasion in 1941*, Geneve: Sijthoff & Noordhoff International Publishers.
- Barijough, S. M. (2015), *İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları (1921–1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi.
- Şehitoğlu, M. (2019), *İkinci Dünya Savaşı'nda ve Sonrasında İran 1938-1953*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Şehitoğlu, M. ve Doğanay, R. (2019), İran Kaynaklarına Göre Nazi Döneminde Almanların İran'daki Casusluk ve Propaganda Faaliyetleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 29, Sayı 1, s. 449-465
- Toloui, M. (1388), *Ez Tezar ta Şah-Zendegname ve Hatırat Sepehbed Amanullah Cihanbani*, Tehran: Neşr-i Ali.

- Türkay, N. ve Açıkse, E. (2021), İran Kaynaklarına Göre Şah Rıza Pehlevi Dönemi İran-Almanya Siyasi İlişkileri (1925-1941), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 31/3, s. 1311-1320.
- Zarinkob, A. (1378), *Ruzagaran-Tarih-i İran ez Ağaz ta Sukut-ı Saltanat-ı Pehlevi*, Tehran: Sokhone.
- Zibakelam, S. (1398), *Reza Şah*, Tehran: Rozene.
- Zovki, İ. (1368), *İran ve Kudretha-yı Bozorg der Ceng-i Cehani-yi Dovvom*, Tehran: Neşr-ı Pajeng.